

Драган Тодоровић
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

ПИРОТСКИ ВАШАР*

Вашари – српске „олимпијске игре“

Реч *вашар* води порекло из мађарског језика (*vásár*) и означава пазар у смислу делатности и простора за обављање те делатности; као синоними појављују се и речи *панађур* или *сабор*. Институција панађура вишезначног је и слојевитог садржаја и подразумева *периодично окупљање становништва у оквирима локалних и ширих заједница*.

Од настанка, вашар је представљао:

1. најважнији и најмасовнији облик народног окупљања са циљем да сељаци на једном месту продају или купе неопходне занатске и пољопривредне производе и стоку и

2. народну свечаност на којој се као у огледалу приказивало народно уметничко стваралаштво и потврђивала културна баштина.

Почињао је у лето или у рану јесен са црвеним словом у православном календару¹, у нерадне дане посвећене одређеним свецима, обично славе цркве, манастира или села, који се вишедневно празнују у сеоским домовима. О општедруштвеној прихваћености догађаја говорио је избор терена: порта оближње цркве или манастира (Živojinović 1986, 1991), вода или извор, раскршћа или чобанска састајалишта.

„Саобраћај између купаца и продаваца развијао се највише на вашарима, онако као и у византијској држави, на пр. на чувеном сајму о Митрову-дне у Солуну, а исто тако и у Италији на многим тржиштима на источној обали. У Србији звали су се они трг или панађур *πανηγυρίς*, а падали су уочи извесних празника. Вашарским таксама, које су се поклањале манастирима, подмиривала се потреба у свећама. У Призрену је смео свако, био Србин, Грк, Латинин или ко му драго,

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Сви већи вашари у Србији евидентирани су у црквеном календару Српске православне цркве.

слободно трговати, а нису га смели дирнути његови повериоци. Ко би онде на тргу начинио неред, оглобљен би био са 500 перпера, ко потегне ножем или мачем, имао је да плати вражду. У Призрену било је четири панађура; један панађур епископије о Малој Госпођи 8 септ., два вашара арханђеловског манастира, први уочи Спасов-дне, други уочи арх. Михаила и Гаврила, и један вашар манастира Хиландара уочи Св. Николе. У околини је хиландарским калуђерима, још Немања, подарио право панађура у селу Хочи, Стефан Душан трг у Липљану. Краљ Урош II допустио је манастиру Грачаници панађур о Благовестима.

У Скопљу је, од 8 новембра па кроз осам дана, држан панађур који је бугарски цар Роман брат цара Бориса II даровао манастиру Св. Ђурђа. На овај вашар долазили су, како каже повеља краља Уроша II, Грци, Бугари, Срби, 'Латини', Арбанаси, Власи, који су сви плаћали 'законују цариноу', исто онако као у Тетову и Грачаници. Право суђења на тргу имао је игуман Св. Ђурђа, који је имао половину прихода од глобе и вражде. Други вашар, опет поклон цара Романа истом манастиру, држан је 8 септ. у селу Броду. На једном вашару у Скопљу допуштено беше свето-ђурђевском манастиру да продаје искључиво само вино, хлеб и месо са својих манастирских добара. Други су се сајмови одржавали у Пологу, уочи Митров-дне код манастира Трескавца код Прилепа. Доцније, у време кнеза Лазара, у Сталаћу на ставама обе Мораве, код новоподигнутог манастира Раванице и у селу Подгорици у Мачви. Дубровачке архивске књиге помињу панађуре код пећског патријарашког манастира, код опатије Св. Срђа на Бојани, и у околини босанске рударске вароши Сребрнице (Јиричек 1952, 190-191).“

Народ је вашар доживљавао као параду народног духа (ношње, обичаја и традиционалних јела), место окупљања где се долазило зарад дружења и забаве, такмичења у неком спорту (бацање камена са рамена, рвање, скок у даљ), сусрета са даљим рођацима, да се види и буде виђен, да се баци око на девојку и „испод ока“ одмери момак, играју народна кола, уговарају послови, женидбе и удаје, размене информације, прода или купи стока, прибаве неопходне занатске рукотворине. Вашар се чекао годину дана, на чувене се долазило и издалека: планирало се задржавање целог дана и провод до касних сати. Свечано обучени и празнично расположени, старији су се давали у потрагу за кућним потрештинама, занатским производима и поклонима, а деца отимала о шећерну вуну и вртешке.

Панађурска трговина у Србији први пут је законски установљена *Уредбом о држању панађура* од 13. јула 1839. године. Њоме су панађури равномерно распоређени по окрузима Кнежевине Србије, задобивши сталност и чврсту организацију. Требало је да подстакну развој унутрашњег тржишта и његово повезивање са иностраним (Миљковић Катић 2011, 126). У *Уредби* стоји:

„... Да би сваки Србин потребе своје у неко извесно време лакше набављати, а своје ствари удобније продавати могао, да би се општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала, опредељује се: да се по свим окрузима Србије панађури заведу, и сваке године по једанпут држе... (Срећковић и Антић 2007, 6).“

Заправо, годишњи вашари представљали су *прва надрегионална тржишта* у српској држави. Српски сеоски домаћин почиње да развија интензивне тржишно-привредне везе, а сеоска газдинства да се укључују у новчану привреду. Број оваквих пијачних места око 1900. године нараста на око 170; испочетка намењени сточној трговини, са напредовањем процеса диференцијације и специјализације у трговини постају стециште ине пољопривредне и занатске робе, домаће и иностране, како еснафских трговаца и занатлија, тако и шаренолике дружине лутајућих ситничара и путујућих трговаца-пешака „торбара“ (Чалић 2004, 122-125).

Функционална анализа вашара (Pavković 1972) открива да су испочетка првенствено били намењени подмиривању *економских* потреба људи, оживљавајући размену између села и вароши, касније између нахије и ширег окружења. Примарно трговачку врло брзо проширују *друштвена* и *забавна* природа вашара, постајући преовлађујућим у садашњици.

Економске функције вашара обухватале су:

1. куповину и продају стоке (за тов или за кланице) – говеда, свиње, ситни преживари (овце, козе) и коњи;

2. куповину и продају занатских производа – нуђене су израђевине „од игле до локомотиве“: столара, колара, качара, пинтера, кожара, ковача, поткивача, казанџија, лимара, ткача, абација, терзија, кујунџија, грнчара, опанчара, каменорезаца, мутавџија, столара, корпара, метлара, жичара, ћурчија, сарача, опанчара, ужара, ситара, воскара, пушкара, златара;

3. куповину и продају привредних, пољопривредних, прехранбених и угоститељских производа – резана грађа, печени креч, кожа, козја длака, фењери, сапун, восак, свеће, дуван, петролеј, со, шећер, мед,

зејтин, пиринач, слаткиши (шећерна вуна, лицидерска срца, лизалице, шећерлеме, колачи, алва, бомбоне), мекике, кафа, сокови, печење;

4. куповину и продају производа домаће радиности – делови одеће и обуће, девојачка спрема, пешкири, постелно покућство (црге), покривачи, простирке, мараме, капе, шешири, женски ручни радови (вез, чипка), прибор за ручни рад, накит.

Друштвене функције вашара обухватале су:

1. контакте са удаљеним рођацима и пријатељима и одржавање обичаја гостопримства;

2. размену информација, знања и искустава – о марви, народној медицини, народној ветерини, летини, заради и ценама пољопривредних производа, обичајним радњама;

3. потврђивање статуса у заједници – истицање пред другима начином облачења, установљеним контактима и количином потрошеног новца на личне и породичне потребе;

4. упознавање младих и склапање брачних уговора – представљање стасале мушке и женске деце, сусрет младића и девојака на улици и у вашарском колу, доказивање породичног имућства количином дуката и накита у девојачкој опреми, уговарање женидби и удаја.

Забавне функције вашара обухватале су:

1. уживање у јелу и пићу и провод у импровизованим кафанам уз музику,

2. куповину слаткиша и играчака деци,

3. такмичење у спортским вештинама (бацање камена са рамена, рвање, скок у даљ);

4. вожњу рингишпилем, посету циркуским атракцијама, исказивање стреличарских способности итд.

Пиротски вашар кроз историју

Пирот је у XIX веку био један од центара трговине на Балкану, град у који су долазили трговци из читавог Отоманског царства. Долином Нишаве пролазио је Цариградски друм, стратегијска саобраћајница Балканског полуострва, којим се одвијала богата регионална и међународна трговина.

„На познатом пиротском сточном панађуру (сајму), трговци из Старе Србије, Арбаније и Епира, куповали су стоку. Сточни панађур се настављао трговачким на који су познати трговци Грци, Јевреји, Јермени доносили разноврсну робу: дуван, кожу, челик, кафу, пиринач, вуну, одећу, обућу и многе друге производе. Овај панађур је имао изузетан балкански значај (Костић 1973, 31-32).“

Према учесталости, временском трајању, броју сталних излагача и посетилаца чији број прелази неколико хиљада, пиротски вашар и данас спада у највеће манифестације тог типа у Србији. Одржавање пиротског панађура усталило се око црквеног празника Велике Госпојине осамдесетих година деветнаестог века, мада се овај датум у појединим историјским белешкама помиње још с почетка седамнаестог века.

Тако, на пример, Лефевр (P. Lefèvre), путописац француског посланика барона Ашила Де Сансија (Sancy), на дипломатском пропутовању од Дубровника до Цариграда оставља 1611. године запис о пиротском вашару²:

„Тога дана (26. августа – прим.прев.) био је вашар у Пироту на огромном суседном пољу. На овом вашару било је много робе. Било је више од 4000 људи, све сељани и житељи околине, највише хришћана. Овај вашар се увек одржава у исто време – дан после православног Ускрса и (још једном) крајем 15-тодневног поста, који почиње 10. августа (25. августа, на Велику Госпојину – прим.прев.). На овом вашару се могу купити разни прехранбени производи, сеоска одећа, украси од сребра за жене које носе привеске од сребра на ушима, који сасвим личе на оне са узди наших коња и толико су и велике. Оне их много носе, на оба увета. Има и оних које носе по пет-шест таквих на свако уво или локалне новчиће, које пришивају на велике платнене траке, широке по 6 пуса (стара мера од 27,07 мм – прим.прев.). Од њих после праве огрлице, ланчиће и украсе, који им висе као козја брада. Оне носе исцело уплетену косу отпозади коју на крају украшавају сребрним парикама. Најсиромашније, које немају новца, украшавају косу морским пужићима, којима џамбаси украшавају узде коња који су на продају. На овом вашару било је свакаких људи; међу њима и слепе жене, које су певале и свирале виолину, направљену од лоше цепанице без даске, само са струном од 10-12 коњских длака, скупљених заједно, без одвајања једне од друге. Гудало виолине било је у облику лука, направљеног на овдашњи начин, а струну су покретале прстима леве руке. Инструмент је имао сувише висок и пријатан тон. Било је и акробата каквих нема у Турској, веома вештих, што је необично за хришћане (Цветкова 1975, 185-186).“

² Захваљујем на указивању на извор и преводу цитата са бугарског језика колегиници Мили Савић Панајотовић из пиротског Музеја Понишавља.

О пиротском панађуру остао је траг у *Сербским новинама* од 3. септембра 1859. године:

„У Пироту, 24. августа 1859.

На панађуру, кои е овихъ дана овде быо, света е прилично было, а и еспапа е подоста донесено, само е врло слабо пазарено. На кою е страну дојако еспапъ на колима разношењ, сад е понекій товаръ само на коньма однесень. А то е све стьога што е све веома поскупело, а новацъ по цени здраво скочио. Цванцика е петъ и по гроша, рубля 26, дукать цесар. 80, мецидїя бела 32, а жута 160 гроша. Войника редовнихъ има овде 600, кои живе подъ шаторима иза вароши и яко се люте нешто на ерліе; говоре да су преварени те су овамо дошли да сачуваю варошь одь некаквогъ нападаня и побуне (Николић 1981, 146).“

Феликс Каниц (Felix Kanitz), аустријски путописац, археолог и етнолог, трећу је посету Пироту учинио у лето 1871, баш у време сајамских дана. У шареној и бучној панађурској гужви на њега су посебан утисак оставили надалеко познати пиротски ћилими, о чему је исцрпно извештавао у својим белешкама:

„По страни од ове велике гужбе, по уским сокацима, мало сам се одморио од заглушне буке. С мање чежње се овде гледало на разне јакне, прслуке и чакшире опшивене црним гајтаном или сребрним и златним тракама, јер су били прескупи за цепове велике већине потрошача; делови одеће од 3 до 10 златних лира (1 лира = 20 марака) нису ни били толико скупи с обзиром на то да су били украшени дивним ручним радом. Њихова главна одлика лежи, наиме, у симетрији и прецизности гајтанских арабески нашивених на зеленој, црвеној и смеђој чоји. Видео сам орнаменте с таквим складом облика и боја да би се лако могла испунити најлепшим узорцима једна цела мапа за неки западни индустријски музеј. (...)

Груби ћилимови за под, клупе и молитву с планине Балкана били су обично са жутим, плавим, смеђим и црним, а они из Пирота са белим, жутим, плавим, зеленим и светлоцрвеним шарама. Ови последњи рађени су од финије вуне, гушће и чвршће ткани, већи и прилично скупи, озбиљно конкуришу азијским производима. Скупоцени примерци одређене величине раде се по поруџбини и плаћају се унапред. Код Јеленке Рабаци, најпознатије пиротске ткаље, видео сам један ћилим намењен за салон неког стамболског паше са мустрада рађеним у светлим бојама; према тамошњим приликама

његова цена је била фантастично висока – 650 пијастера (130 марака). Пиротски ћилимови највећих димензија – 5 аршина широки и 6 аршина дуги – зову се 'батал', средњи 3 x 4 аршина 'сметеник', 2 x 3 'шестак', 1,5 x 2 'сецаде', а уски за миндерлуке, димензија по наруџбини купца, 'јан'. Бојација вуне има у вароши 12, ткача ланеног платна око 70, са 200 разбоја, ткача вуне мање (Каниц 1985, 211-214).“

По ослобођењу од Турака, пиротски вашар је усталио шестодневно трајање, између 15. и 20. августа. Међутим, представници неколико пиротских еснафа (бакалски, терзијски, кујунџијски, обућарски) Одбору пиротске општине 27. октобра 1889. године испоставили су два захтева: да се укине продаја страног „еспапа“ (робе) која им је смањивала продају сопствених производа и отимала добит, а задржи продаја стоке, као и да се утврди сточни вашар два пута годишње (о Лазаревој суботи на три дана и о Великој Госпојини на још шест дана). Одлука није заживела, нити је подржана од министра народне привреде, јер је задржала у интересе крупних трговаца из свих већих градова Србије (Савић 2009).

А из *Извода прихода и расхода на пиротском вашару* од августа 1892. најбоље се стиче увид у обим тадашњег вашара: општина је за потребе вашарџија дала у закуп 30 места за механе, 187 места за дућане, места за 656 товарних кола и 444 товарних коња, као и још 96 закупљених места:

Извод

прихода и расхода на вашару пиротском који је држан о Великој госпојини, тј. 15, 16, 17, 18, 19. и 20. августа 1892. год.

Р. Поособ Свега
бр. П р и х о д д./п. д./п. Примедба

1. Од продатих 26 места за механе I класе 12,60 327,60
2. Од продатих 4 места за механе II класе 7,25 29,___
3. Од продатих ___ места за механе III класе __,___ __,___
4. Од продатих 75 дућана I класе 6,30 472,50
5. Од продатих 14 дућана II класе 4,25 59,50
6. Од продатих 98 дућана III класе 2,15 210,70
7. Од иначе 96 заузетих места __,85 81,60
8. Од 656 товарних кола __,50 328,___

9. Од 444 товарних коња __,25 111, __
10. Од продате стоке __, __ 1.221, __
11. Од издатих 13 општ. дућана __, __ 435, __
12. Од ванредних прихода __, __ 120, __

Свега 3.548,40

1. По списку % издата дијурна персоналу и др. 650, __

Свега издато 650, __

Кад се са стране одбије расход 650, __

Остаје чист приход 2.898,50

– Две хиљаде осам стотина деведесет осам динара и четрдесет пара дин. –

№ 8 Комесар вашара
21. августа 1892. год. начел. ср. нишавског
Пирот Ср. Ђорђевић
Деловођа
Николић

АС, МНП–П, ф. VII, р. 7–8/1892.

Извор: Николић 1982а, 838.

Негодовање једног броја пиротских еснафа против конкурентске робе обновљено је јуна 1893. године, овог пута директним обраћањем министру народне привреде. Лончари, платнари, пекари, ткачи, механције и раднице ћилимова бранили су право на продају ручних израђевина и обезбеђивање елементарне егзистенције. Министар је потврдио ранију одлуку о одржавању само сточних вашара, у два различита термина; важила је и следећа четири лета. Новим оглашавањем министра народне привреде, септембра 1897, Пироћанцима је враћен мешовити вашар на организовање: о Цветима (недељу дана пре Ускрса) у Тијабари одржавао се петнаестодневни сточни вашар, а о Великој Госпојини (28. августа) у Барју је почињао трговачки вашар, који је трајао месец дана.

Министар народне привреде – Начелству округа пиротског

ПБр. 7552
25. септембра 1897. год.
Београд

I Начелству округа пиротског
II Оглас (за „Срп. нов.“)

На молбу Суда општине пиротске (у срезу нишавском, округу пиротском) и на основу пар. 3. Закона о панађурима одобрио сам

I и II

да се у Пироту место досадашњег, искључиво сточног панађура, може држати мешовити шестодневни панађур 5, 6, 7, 8, 9. и 10. одтобра ов. год., и то изузетно за ову годину док се питање о панађурима коначно не регулише. Овим се укидају решења од 16. јула 1893. год., ПБр. 3160, и од 5. ов. мес., ПБр. 6792.

I

Препоручујем Начелству да даље по надлежности поступи.
Св. Бр. 8776.
Министар
нар. прив.
Екс. 27/IX 97. – Сувајцић

Концепт.
АС, МНП–II, ф. XV, р. 7/1897.

Извор: Николић 1982б, 194.

Пиротско ћилимарство, синоним текстилног стваралаштва овог краја, редовно је пленило пажњу путописаца и иностраних посетилаца. Но, тражена је и нуђена друга бројна мануфактурна, грнчарска и колонијална роба (Баришић 2010, Медић 2010, Стојковић 2010, Цветковић 2010). Каравани кола, товарних животиња и људи из Ниша, Приштине, Прилепа, Скопља, Софије, Пловдива, Лома, Рушчука, Солуна и Цариграда сливали су се у сајамске седмице на иначе пуст простор између потока Боклуце и нишког пута и подизали градску живост:

„... Већ много пре 18. августа, када је он у Пироту почињао, владала је велика живост на иначе пустом простору између потока Боклуце и нишког пута, јер требало је од дасака саградити читав провизорни град са правилним улицама и локалитетима често знатне ширине и дубине, који ће живети три недеље... На

путевима ка панађуру и око њега патролирали су војници, јер се често дешавало да због великог броја кола, товарних животиња и људи који су се са свих страна сливали дође до загушења и застоја саобраћаја... Једна ствар, корисна за све, заслужује да буде овде поменута: све спорове око купопродаје, мера, тежине, новца, лажног новца итд., решавају одмах посебни судски органи који за време панађура раде ту, на лицу места. (...)

Кафу, шећер, дуван, петролеј, со, свеће, сапун и стотину других ситних ствари сељак купује у граду, а ако му је село далеко од града, онда једном годишње на панађуру. Тамо гони своју стоку, доноси кожу, вуну, восак, мед итд.; са добијеном готовином онда иде од тезге до тезге, од шатре до шатре, загледа робу и ценка се око ње, борећи се узгред са претераним склоностима жене и кћери ка улешавању и кинђурењу. Јер овде није изложено само оно што је нужно већ су још нападније истакнути предмети луксуза: огледала и огледалца, перле и траке, лажни сјајни накит итд. (Каниц 1985, 211).“

За ценкање и надмудривање са купцима спремале су се и пиротске занатлије; уз продавце стоке, за кратко време остваривали су зараду већу од вишемесечних прихода у радњама. Све је било подређено панађуру: грозничаво су се у радионицама сортирала роба, узимале су се новчане позајмице са роком отплате по завршетку пазарних дана, а затим се куповао репроматеријал по нижим ценама за следећи производни циклус. Варошани су се, такође, надали повољнијој куповини, одлажући набавку појединих потрештина од једног до другог вашара; сељаци, пак, из најудаљенијих крајева подмиривали су целогодишње потребе.

„А дојдеше Госпојина, вејници притисну Барје, а народ плизне па на земљу тешко. Иглу да врљиш, наземи нема да падне. И од тиче млеко и од врбу грозје.

Зглетавило се од народ и еспап, па не знајеш куде да гледаш. Једни вале, друђи телале. Коњи њишту и бију с копита у насип, дигал се чур до небеса, па сл'нце како кроз тесто довача тув-там доземи.

Трговци од све стране. Од сваку веру и милет. Вино и ређија за Сивију, жито из Сивију. Јарци, овнови, суво месо, дој за Цариград, коже и масло за Видин. Из Самоково железно, за Самоково дуван, за Трново гајтан, за Филибе шајак, за Једрене к'рмез, за Серез ћитајка...

И додек се младе селсће невесте узртају у калве, подмувују с лактове и усмивују под око док пробирају по шарена манистра и сијаве менђуше, чаршијли госпоје траже кумаш платно и по т'нак варак, да њим се везењето л'ска како на патрику велигденска одежа.

Цигање варакају да си купе повише куркуму боју, и од зајутре че мињују низ чаршију уж'лтени како мисирџи лимоње.

Младиња преко тетће и стрине још од Госпојину прача аброви за јесење свадбе и весеља, а на деца се још десет д'на по панаџур црвеју језици од пручће и петлетија и т'рну дланови од ударање у шарене, тешће лоптице прајене од растрзаћу артију и п'лне сас трину (Јонић Игић 2006, 64).“

Ужурбане припреме обављане су на сеоским газдинствима: поткивани су волови, подмазивани точкови, набациване рогоже и црге зарад топлоте и удобности у путу, жене су спремале обилну и разноврсну храну. На дуг пут кретало се иза поноћи, комшије су се укључивале у формирану колону, све са циљем да се на одредиште стигне у свитање и заузму повољна места за запреге. Путу се највише радовала младеж:

„Посебно се радује сеоска младеж, јер ће моћи после тешких летњих послова да се лепо проведе и предахне. Прилике нису много имали за забаву, осим о преславама по околним селима, о седенћама, о празницима када се играло оро на сред села. Врло ретке прилике су им се указивале за провод. Млади су се женили и удавали, а да су тек на венчању први пут видели особу са којом ће живот провести... Деца су читавог лета проводили време сањарећи уз обећање да ће их старији водити на вашар. Наравно да су им постављали услове: ако добро чувају стоку, ако окопавају кукуруз, у време жетве да доносе воду, слажу пешчице жита и сакупљају до последњег класа жита по жетвишту. Пресрећна деца су вредно радила и пожртвовано се бавила задатим пословима, маштајући о одласку на панаџур. Кад би дошао дан за излазак на вашар, ипак многи којима је обећано, нису их повели, већ су остајали уплакани. Разлога је било више. Пре свега неко је морао да остане да храни стоку и да обавља важне кућне послове. Укућана је било подоста, јер се живело у задругама од по дванаест до петнаест људи, па није ни било места у колима.

Деца су плакала, молила, а старији су им обећавали шећерлеме, 'луле и пручће', да ће им донети свиралу дудук и лубенице... Децу која су најупорнија доводили су пешице, ако није ко имао запрегу. Тако су она пешачила понекад и по више десетина километара до вашаришта и назад, а да се нису пожалила. Оне који се ничим нису могли убедити, плашили су бабетином која се најела тикве, па кад се приближе вашару, мора да је пољубе отпозади, или ће се попети на кола и унередити их и усмрадити. Плашљива деца која су се грозила такве бабе, одустајала би, сва уплакана (Бранковић 2012, 160-161).“

Након темељног разгледања, започињала би куповина. Међу узбуђеним и уморним посетиоцима провејавала је вечита дилема да ли куповати првих дана док се још роба није „пробрала“ или чекати последње тренутке пред „распродају“ и почетак паковања робе за неки други вашар. Предах од шетње међу непрегледним тезгама и од подневне жеге сељаци су тражили под „вејницима“, уз хладно пиво, печење са ражња и кобасице са роштиља; пратили су их обавезно трештави оркестри састављени од гајди, зурли, труба и виолина и певалке раскалшног понашања. На више места су „свирције“, галантно плаћене од коловођа, свирале кола за играње: у оро су се најрадије хватали млади, користећи прилику да прикажу играчко умеће и за руку ухвате потајну симпатију. Деца су застајала пред продавцима шећерне вуне и разнобојних шећерлема и упућивала чежњиве погледе према вртешкама, циркусним шатрама и тезгама с играчкама. Први сумрак био је резервисан за породичне посете варошана, када се више водило рачуна о пристојности. Пиће и храна постајали су разноврснији, а продавци робе на неколико сати увиђајнији и мање гласни. Све док у касне сате не наступе тренуци забаве „вашарција“ и пијаних парајлија, неретко уз кошкања и туче (Петровић 2000, 212-213).

Пиротски вашар у садашњици

Мешовити пиротски вашар одржаван је без измена све до почетка Другог светског рата. У социјалистичком периоду за вашарске су изабрани дани ослобођења Пирота од бугарских окупатора (8-10. септембар), све до пред истек двадесетог века, када се враћа стари датум 28. август. Између педесетих и деведесетих година вашариште је формирано у Темској, у почетку код манастира Св. Ђорђа, касније на фудбалском игралишту поред основне школе. У новије време као одредиште усталиле су се ливаде поред обилазнице око Пирота (*Вашари* 2012, 36; *Вашариште* 2012, 36-37).

Припреме за вашарска догађања започињу недељама пре великогоспојинског празника. Парцелизацију и опремање земљишта неопходном инфраструктуром (струја, вода) спроводи јавно предузеће „Комуналац“, у чијем је делокругу и сређивање, кошење и равнање, дезинфекција, дезинсекција и дератизација терена. Надлежне службе информисале су јавност путем медија да је 2012. у односу на претходну годину владало за трећину веће интересовање продаваца, власника кафана и забавног садржаја за закуп простора: било их је хиљаду на организованој лицитацији, а очекује се посета двадесет хиљада људи.³ Сталним излагачима загарантована су места на вашаришту.

³ Наговештава се да ће ово бити последње уређивање старог вашаришта: откупиће се плацеви од власника, јер је на том месту предвиђен пролазак дела трасе Коридора 10.

Сунце и ведро време послужили су овогодишњих августовских дана организаторе и посетиоце. Изостале су муке са овдашњим мочварним тереном, мада редовни гости и староседеоци памте ситуације када би изненадни летњи пљускови очас претварали ливаде „Барја“, како му име казује, у каљугу. Званично, вашар траје три дана – 28, 29. и 30. августа, али се послови захуктавају одмах по окончању лицитације (ове године 22. августа). На простор од четири хектара (хектар и двадесет ари градско је земљиште, остатак се закупљује од приватних лица), у дужини од двестотинак метара, тик уз прилазни пут граду из правца Ниша и на километар од урбаног језгра, први ступају „забављачи“: највише је и времена неопходно за постављање рингишпила, аутодрома и друге скаламерије намењене највернијој публици – деци и омладини. За њима ступају кафеције, а на крају се постављају шаренолике тезге.

У рано јутро првог вашарског дана ове 2012. године све је већ увелико било спремно да прими радозналце. Врвело је као у кошници: уносиле су се последње залихе робе, затезала шаторска крила и штеловала постоља механичких и електричних направа. Сам улаз, тротоаре и непосредну околину улаза са друге стране улице заузели су продавци намештаја, кухињских гарнитура, дрвене буради и бетонске галантерије. На десетине уредно наслаганих тапацираних столица, лакираних столова, меканих кревета и разнобојних висећих елемената, заједно са својим глагољивим продавцима, мамило је издалека погледе пролазнике. На своје место у домаћинским подрумима чекала је бурад за ракију и вино, а на прилику да украсе баште и дворишта бетонске плоче, чесме и украси различитих облика.

Сточна пијаца увелико је функционисала. Осамнаест камиона и трактора наређало се једно поред другог ивицом бедема, још неколико их је било раштркано пољаном. Радило се махом о накупцима стоке, који су краве и телад пазарили ради даље препродаје или представницима месне индустрије, који су их терали у кланице; једној уговореној продаји и претовару из возила у возило и сами смо присуствовали (сл. 1). У таквој атмосфери масовне трговине готово да су измицале пажњи усамљене фигуре сељака, спремних да понуде брижно узгајано говече другом мештанину ради муже млека или колског запрега. Ситних је преживара било мало: од укупно пет-шест коза забележили смо потврду погодбе око откупа мањег стада, док су на промену власника чекале четири овце и један ован. Посебно је место на сточним пазарима одвајкада припадало „дамбасима“, трговцима коњима, готово по правилу Ромима. Поред животиња испрегнутих из металних приколица и дрвених кола са канатама на средишњем простору пољане траву је пасла неколицина истимарених и за продају

упарађених ждребаца. Њихови власници држали су се у групи, размењујући кратке реченице и упутства на матерњем језику и упућујући неповерљиве погледе према фотографском апарату. Пропао је покушај да започнемо конверзацију, иако смо хтели да се распитамо јесу ли овдашњи или их је ради трговине пут нанео из других средина, као и да ли заступају туђе интересе или нуде сопствене риђане и вранце. Много отворенији за причу био је усамљени Ром на ободу пијаци са својим магарцем, којег је нудио знатижельницима. Испоставило се да узгојем ове специфичне товарне марве бави озбиљно, да код куће има неколико младунаца и да се посебно дичи дресуром и послушношћу узјахалог примерка.

У међупростор између понуђача габаритне робе (намештај, бурад) са пијачног улаза и низова наткривених тезги сместиле су се „занатлије“; заправо, данашњи представници некада најтраженијих еснафских производа на панађурима. Док је некада железно играло важну улогу у целокупној понуди (косе, српови, окови за врата, ексери, котлови за огњиште, потковице, грубо ковани клинови, ножеви, маказе), сада се свело на два-три ковачка наковња, чекића и раоника за дубоко орање, уз прегршт готових индустријских, серијских производа: ланци, кључеви, шрафови, каблови, пресе, полуге, профили, споне, федери, обручи и тестере. Образ су колико-толико чували лимари и казанције (сл. 2), а замашан простор у облику полукруга припадао је корпарима и израђивачима намештаја од пружа и ситног покућства (сл. 3). Кратко распитивање открило је да изложена роба припада мајсторима из крушевачког краја, Великог Шиљеовца, али и из Врања, Бујановца, Прешева, Лесковца и Ниша; нимало, дакле, потомцима пиротских дрводеља, брдара, столара и корпара у којима Пирот почетком двадесетог века није оскудевао (Баришић 2010, 197-201, 214). Негдашње мајсторство сарача и ужара, на пример, у припреми опреме за коње (седла, ремење, каишеви, амови, бичеви, дизгине) скромно су представљале две тезге с конопцима од најлона и деловима јахаће опреме. Изворне занатлије препознали смо једино у двојници мушкараца који су на импровизована постоља испред себе поставили својих руку дело: секире и држаље за секире, те металне четке. Али, зато су се међу њих уметнуле „нове“ занатлије: продавци кључева свих величина, мотора и косилица разних сорти и опреме за купатила.

Централни простор пиротског вашара припао је „царству“ тезги широке потрошње, заштићених од сунца и кише платненим или најлонским покривкама. Пребројали смо шездесетак продајних места просечне величине око шест квадрата; било је власника и са већом квадратуром, који су закупили два, па и три места у низу. Једну половину понуђача чине Роми, другу половину Срби, и мушкараца је и

жена на обе стране, не разликујући се међусобно превише по врсти и квалитету понуђене робе. Нисмо уочили било какву специфичну робу из суседне Бугарске, нити се бугарски језик могао чути у комуникацији између продаваца и купаца. Први, једноструки ред са десне стране окупио је листом ромске продавце доњег и горњег рубља (гаће, мајице, хулахопи, пицаме, брусхалтери), пешкира, прекривача, столњака и кухињских крпа, као и синтетичких завеса (сл. 4). Ту покрај њих, у ћошку, размештени су бела техника и аутомобилске гуме. Специјално место било је намењено прописно униформисаним продавцима лаганог залогаја и освежавајућих пића на плус четрдесет степени (мекике, кокице, палачинке, хладно пиво и сокови, лимунада, кафа). Наспрам њих су, такође у низу, позиције заузеле власници бижутерије и дечијих играчака (сл. 5). На преосталим тезгама натполовичном превагом била је заступљена различита одећа (кошуље, мајице, шорцеви, фармерице, блузе, тренерице) и обућа (патике, сандале, папуче). На више места могле су се пазарити женске торбе од текстила, скаја или јевтине коже, док су по једно или два места отпадала на продавце пластике, стакла и керамике, те ситне техничке робе (сатови, батеријске лампе, телефони, касетофони), риболовачке опреме и кућних љубимаца.

Но, прича са тезгама овде се не завршава. Финансијски слабије стојећа лица, без неопходних средства да се надмећу на лицитацији „Комуналца“, формирала су ланац импровизованих продајних места који се протегао ивицом вашарског простора уз главни улаз, па преко пешачке газеле све до почетка централне пиротске улице у урбаном језгру. Народна светковина напустила је ливаде „Барја“ и претворила се у уличну манифестацију излога претрпаних свим и свачим. Заправо, сва роба са градског бувљака и мањих пијачних локација запосела је тротоарске површине у виду вијугаве километарске линије. Река људи пробијала се између стотина начичканих „бутика сагни се и изабери из гомиле“ и њихових грлених власника: руковођени геслом да свака роба има свог купца, продавци су гласно позивали потенцијалне муштерије и убеђивали их да баш они продају оно што им је у том тренутку најпотребније. А купци су уживали у дражи непосредног комуницирања, необавезног разгледања и спорадичног ценкања. Продавало се по принципу „кол’ко даш“, а нови се изглед могао обезбедити за неколико стотина динара. Нудили су се цинс и „познате светске марке“, незаобилазне „танге“, „врхунско“ посуђе за вредне домаћице и незаменљива пластика, јевтина обућа и шминка, али и ђачка опрема за предстојећу школску годину. Случајно проширење покрај стазе окупирали су најсиромашнији Роми: разбацани у случајне гомиле или на расклиматане пољске кревете лежали су расходована војничка опрема, половна одећа и смотуљцима хартије набијене неспарене

радничке ципеле. У хладу дрвећа, преко комада текстила спавали су уморни мушкарци и ситна деца (сл. 6), док су понуђену робу стрпљиво превртали средовечни мушкарци.

И док је ове или оне робе могло бити у већој или мањој мери, у складу с тренутним интересовањима и производним активностима, ниједан се вашар не може замислити без *угоститеља*. Панађурски живот достигао је врхунац око шатри сналажљивих кафеција још у време када је ове крајеве походио Феликс Каниц: жедним и гладним устима, било које доби, етничке или сталешке припадности, дотурани су без прекида кафа или чај, ракија или вино, куван пасуљ или купус, кобасице или печење. Ми смо избројали ове године у Пироту девет у правилном низу поређаних монтажних објеката, различитих величина и намена. На импровизованим шанковима и на мањем простору двојица власника истурила су тек роштиље, не намеравајући да јело удружују са забавом. Остали су већ од поднева „разоткрили“ малтене комплетан арсенал услуга намењен шареноликој уморној маси. Изнад распаљеног ћумура у великим скарама увелико су се окретали ражњеви с прасетином, овчетином и јагњетином и крчкао купус у земљаним лонцима (сл. 7), понегде се месо већ и крчило за продају „на кило“. Да би задржали што вернију кафанску атмосферу, једни су инсистирали на дрвеним столовима и столицама и карираним столњацима, док другима није сметао ни пластични инвентар. Приручни барови пунили су се стакленим чашама, а у њиховој близини ређани су расхладни ормани са безалкохолним и алкохолним пићима. Развучени су метри каблова и повезиване огромне звучне кутије. Три су се објекта издвајала величином и организованашћу: „Камионције“ из Сврљига (20 столова), „Код Зорана“ из Горње Горевнице код Чачка (30 столова) и „Близанци“ из Сокобање (чак 50 столова). Добру посету и максималну попуњеност капацитета сокобањски угоститељ покушао је да осигура најавом гостовања познатих певача народне музике. Знатижељу турбо-фолк зналаца голицали су плакати са насмејаним лицем Бобана Здравковића, естрадне звезде из последње деценије двадесетог века, који се у зениту каријере није либио да певачки хлеб са седам кора зарађује на оваквим манифестацијама. Прве лепиње са комадима меса са роштиља и сок или пиво ради освежења и предаха ужурбаних посетилаца само су најављивали доживљај који је планиран за вечерње сате. У сутон су пристизали локални младићи и девојке у намери да се у вашарској атмосфери опусте уз иће и пиће.

Генерално, јутарњи и подневни сати намењени су посетиоцима „са стране“ и ужурбаним домаћинима намерним да по дневном светлу подмире планиране економске потребе. Нема више сељака и сељанки у парадној народној ношњи пристиглих да стрпљиво разгледају понуду

трговачке и занатске робе, као што нема више ни традиционалних заната у којима Пироћанци нису оскудевали све до почетка двадесетог века. Пресељење младог, радно способног становништва у најближе градске средине, старење генерација које су некада чиниле окосницу пољопривредне производње и занемаривање постојећих и неулагање у нове инфраструктурне објекте, запечатали су судбину српског села, посебно у пограничју (Ђорђевић, Стевановић и Тодоровић 2012). Земљоделце и сточаре, препланулих чела и огрубелих руку, могли смо да уочимо једино на сточној пијаци, измешане са накупцима и препродавцима, као и испред ретких продаваца делова за пољопривредне машине и алатке. Између редова тезги вијугали су махом једнолично одевени брачни парови из околних места са ситном дечурлијом, која су трчкала око њих и весело галамила. Пре подне је одвојено за вашарску авантуру, а поподне ваља обављати друге послове. Покаткад би застали да поздраве познанике на које би случајно наишли и размене неколико куртоазних реченица. Неизоставно је следила посета забавном парку и неизбежно застајкивање пред возићима и аутомобилима који су шаренилом боја и светала мамили дечије погледе. Касно поподне, по завршетку радног времена и кад умине жега, било је резервисано за староседеоце. Лепо обучене маме и тате с децом школског узраста, баке и деке с унуцима, комшике и рођаке ухваћене испод руку, средовечни брачни парови, докони мушкарци раскопчаних кошуља, ступали су на већ добрано угажену траву и парадирани вашарским плацем. Вече и ноћ за себе је изабрала омладина. Старији основношколци и средњошколци, листом у цинсу и мајицама, у групицама и смејуљећи се, зујали су од места до места и највише времена проводили испред аутодрома, “твистера” и “печурке”. Меланж продорних гласова најављивача, заглушујуће музике из наслаганих звучних кутија и тонова које су производиле механичке и електричне направе подизао је адреналин пубертетлија и испуњавао их задовољством и усхићењем. Старији омладинци и млађи парови избирали су кафанску атмосферу да се на кратко отргну од суморне стварности и опусте уз јело, пиће и музичке ноте.

И док су другарске екипе заузимале позиције, случајно или с намером изабране, механције су извлачиле скривене „адуте“: музичке бендове на челу са (пристојно обученим) певачима и певачицама. Јер, каква је то шатра из које не допире „жива“ музика појачана разгласима! Док су конобари плесали око збијених столова и послуживали обилне наруџбине, увијени у облаке пушачког дима и алкохолних испарења орили су мање или више наштеловани мушки и женски гласови, праћени повицима, звиждуцима и весело уздигнутим рукама (сл. 8). Понегде је као пратња била довољна пратња хармоникаша, а много

чешће су децибеле производили удружено бубањ, клавијатура, хармоника и гитара; ако се нисмо преварили, издвојили смо два чисто ромска оркестра у објектима са не само ромским гостима.⁴ Онима плићег џепа на располагању је била стандардна понуда брзе хране, онако „с ногу“: плескавице, димљено месо, батаци и кобасице, али и чувена лесковачка „мућкалица“. Речју, симфонија јаких мириса, високоамперних инструментала и узавреле енергије.

Како већ рекосмо, за малолетнике недорасле веселачкој атмосфери и млађарију у родитељској пратњи, врхунац посете шароликом скупу представљао је сусрет са забавним парком. А њима је припадао највећи део закупљеног простора, смештен на крају вашарског плаца. Забављачка традиција у Пироту има дубоке корене. Први пиротски рингишпил завртео се давне 1947. године у Тијабари, а главни „кривац“ за новотарију, која је до Другог светског рата довожена из Бугарске, био је Ђорђе из породице Игића, познатих и под надимком „Муници“. Врстан машинбравар у немачком заробљеништву по први пут се сусрео са овим видом вашарске забаве; по повратку из рата направио је скице и откупио на београдском отпаду мотор са расходованог аутомобила краља Петра I. Скупа са браћом Гојком, Душаном и Драгољубом наступао је широм негдашње Југославије, у континуитету до 2005. године (*Рингишпил и глобус смрти* 2012, 238).⁵ Садашњи наследници Ђорђа Игића обилазе српске панађуре и саборе, од првих пролећних дана до касне јесени. На домаћем терену поставили су три рингишпила: велики, који је изгледом посебно пленио пажњу у вечерњим сатима и два мања, намењена деци у дневном термину. Остале реквизите можемо сврстати у три групе. Прву би сачињавали разноврсни возићи и аутомобилчићи на шинама и уздигнутим металним постољима за малу децу, заједно са ваздушним тобоганима и великим точком. Они су „мета“ младих родитеља или бака и дека који су извели унучад у шетњу, с намером да их почасте са неколико возњи на светлוצавим возилима или пентрањем по удобним, ваздухом напуњеним, скакаоницама. У другу групу сврставамо спортска стрелишта, флиперане и мали фудбал. Помало стидљиво, ту међу њих уметнуо се и старији господин са центрифугом за „производњу“

⁴ Хладно вече натерало нас је да око поноћи одустанемо од даљег праћења програма. Кад смо се следећег дана вратили вашарској позорници, радници „Комуналца“ информисали смо да је сат и по иза поноћи избила туча међу гостима у ресторану „Близанци“. Интервенисала је полиција и привела део изгредника. Ето, зима нас је спречила да забележимо исход теревенке нацифраних паралија!

⁵ Данас је управљање породичним послом у рукама Драгана Муне, кога због презаузетости нисмо успели да консултујемо током тродневних збивања, али је прихватио разговор у јесење дане, када се оконча сезона путовања, у свом дому у Пироту.

шећерне вуне, једини кога смо приметили за сва три вашарска дана. Најграндиозније изгледа трећа група садржаја: аутодром, „печурка“ и „твистер“. Сваки нови круг најављује громогласно и провокативно позивање преко огромних звучника: забавну музику брзог ритма прекидају гласови који означавају срећне добитнике наградних возњи. Већином школска омладина унезверено лети од подијума до подијума, запоседа празне столице и уз цику преживљава вратоломије које чине механички уређаји. Младићи и девојке мање понесени атмосфером у групама обилазе блештаве објекте и с интересовањем посматрају туђу забаву (сл. 9).

Пажњу свију привлачио је, међутим, тзв. *зид смрти*. Архивска грађа поново нас упућује на стару пиротску породицу: поред рингишпила, Ђорђе Игић се 1951. године упустио и у израду „глобуса смрти“, одређујући му локацију иза тадашњег хотела „Национал“. Возње мотоциклом од којих застаје дах организоване су све до краја седамдесетих година двадесетог века, под будним оком браће Душана и Драгољуба, када је глобус смрти растављен. Поново је склопљен 2009. године (*Рингишпил и глобус смрти* 2012, 238). Обавештавају нас да „зида смрти“ дуго није било на мочварним ливадама „Барја“, због чега је наступ „октанске“ артистичке трупе Уроша Милановића из Сенте (седамдесетдогодишњи Урош, један од најстаријих представника необичне вештине на два точка, преминуо је прошле године) изазвао неподељено интересовање окупљене публике. Како би наслутили шта ће их оставити без даха у седам метара високој и осам широкој дрвеној просторији ваљкастог облика, пред сваку акробацију мегафонима је најављиван исти сценски наступ: један од „паклених возача“ возио је двоточкаш на ваљцима, час са преко груди прекрштеним рукама, час у стојећем положају. Металним степеницама ка врху успињала се публика различите узрасне доби: стари, млади, деца, мушко и женско. Сви би да одгледају феноменалне возаче који, пркосећи земљиној равнотежи, у једном тренутку достижу вертикалан положај кружећи пистом са дна ка врху просторије (сл. 10). Ко су неустрашиви артисти на моторима од 120 и 150 кубика у „каци“? Мушкарац је Горан Савић из Алексинца, а дама Бранка Нађ из Смедеревске Паланке, родом из Дебелача и пореклом из породице неприкосновених возача „зида смрти“.⁶ Спретни, увежбани и максимално фокусирани, ризикујући фаталне повреде, измамили су својим акробацијама на бучним машинама аплаузе узбуђених посматрача, док су им се под ногама увијале даске, а „гвоздена леди“ примицала на мање од метра од места на галерији.

⁶ Бранкина браћа, Саша и Јовица, послужили су као инспирација легендарној групи „Атомско склониште“ да напишу песму „Паклени возачи“. Јовица је на истом том „зиду смрти“ изгубио живот пре неколико година.

Закључак

Изворне функције пиротског вашара претрпеле су значајне трансформације.

Друштвена готово да је замрла. Нове комуникације и саобраћај између села и града интензивније су повезали родбину и пријатеље. О догађајима се извештава истог момента када се десе, ишчилело је узбуђење непосредног контакта после месеци невиђања. Агротехничке и ветеринарске мере умањиле су ефекте народне медицине, обичајних радњи и размене вековних искустава у спровођењу годишњег пољопривредног циклуса и обезбеђивању сточног фонда. Стасали младићи и девојке одавно су пребегли у градске средине. Оно мало што их је преостало по селима престало је да партнере изабире наметањем родитељске воље или на основу количине златних дуката на девојачким прсима. Нема више ни вашарских кола, нити коловођа који галантно плаћају „свирцијама“.

Економска и даље функционише, али на промењеним основама. Историјски извори казују да је у другој половини 19. века у Пироту било регистровано 40 грнчарских радионица, а у периоду до почетка Првог светског рата чак 125 грнчара. Веште руке израђивале су у кућним радионицама више од 70 различитих производа богатих антропоморфном и зооморфном орнаментиком, а најпознатији су били по глеђосаним и неглеђосаним судовима за течност (тестије, кондири, чутуре, пљоске). Некадашњи центар грнчарства у Србији сада је без иједне грнчарске радионице која се бави производњом предмета на традиционалном грнчарском точку. Мутавције су правиле једноставне, квалитетне и трајне производе прерадом козје длаке (колани, узде, амови, вреће, торбе, бисаге, покровци за стоку), а качкаваљски занат развијао се захваљујући повољним условима за овчарство, посебно у планинском крају међу Височанима. Вишак вуне са Старе планине, али и склоност Турака према овим предметима, условили су настанак ћилимарства, а разноврсне сорте колоритних ћилимова са два лица пиротских ткаља (сицаде, шестак, сметеник, батал, мерка) путовале су далеко изван завичаја, најчешће на исток, у салоне стамболских паша, али и кнежевске и краљевске дворе широм Балкана. Само између 1904. и 1940. године пиротски ћилим био је на 26 светских сајмова, почев од Лондона, Брисела, Амстердама, Барселоне, Напуља до Милана, Париза, Берлина и Солуна (Баришић 2010; Цветковић 2010). Индустријализација, раст градова и пропадање села погубно су утицали на очување занатске традиције овог краја, доводећи је до изумирања.

Осиромашење државе и становништва у транзиционом периоду, који траје, ево, дуже од две деценије, додатно је оставило трага у начину организовања вашарских смотри. Надалеко чувена народна

светковина у Пироту, делећи судбину сродних скупова диљем Балкана, значајним делом претворена је у „бувљак“ *под отвореним небом*. Сваки масовни скуп нова је прилика да се истоветна роба са градских пијаца понуди што већем броју људи (Крстић 2011, 1595). Вашар, дакле, није изгубио на значају: само је престао да се доживљава као изложба традиционалне уметности и народних рукотворина и стимуланс локалним занатлијама за усавршавање и напредовање у послу и претворио се у „оазу сиромашних“. Постао је стедиште егзистенцијално угрожених категорија становништва – избеглице, незапослени, пензионери, ситни предузетници – које препродајом нискоквалитетне робе обезбеђују преживљавање једнако осиромашеним купцима. И поуздан извор за попуњавање пресахлих општинских каса додатним прихода од такси и најамна продајног простора. И тако у круг, до неког бољег времена.

Друштвена и економска функција вашара поклекле су пред забавном: народ се задовољава јевтином робом и јевтином забавом. „Хлеба и игара“ – проверена је формула у владавини масама. Људи се на тренутак опуштају уз прегласне забавне машине, популарну естрадну музику и брзу храну, скрећући мисли са зебњи из свакодневице.

Неизвесност и поремећени вредносни системи кумовали су заборава да је пиротски вашар у прошлости био дивна прилика за стицање нових искустава кроз сусретање са елементима различитих култура и прожимање искуствима других народа (о мултикултурализму и интеркултурализму данас се исписују хиљаде страница и троше милиони новчаница за његово одржавање или, пак, заживљавање). А нема боље згоде од масовног окупљања да се трговином изворним предметима и представљањем уметничких достигнућа делотворно подстакне замрла прекогранична трговинска и културна сарадња. И понуди богата гастарбајтерска колонија са обе стране границе оригиналним творевинама из ревитализованих кућних занатских радионица. О новоупошљеној радној снази да и не говоримо. Скупа би присуствовали враћању атрактивности овом важном идентитетском обележја српске културне баштине. У те се сврхе већ издвајају позамашна новчана средства из европских фондова, о чему би надлежне градске власти ваљало озбиљно да размисле у креирању будуће понуде пиротског вашара, не ослањајући се искључиво на државне дотације.

Литература

- Баришић, Ранко. “Занати у Пироту и околини.” *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 173-234.
- Бранковић, Снежана. *Прошлост мог завичаја (предања, приче, догађаји)*. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 2012.
- “Вашари.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 36. Београд: Службени гласник, 2012.
- “Вашариште.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 36-37. Београд: Службени гласник, 2012.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Ђура Стевановић и Драган Тодоровић, прир. *Село у пограничју*. Београд: Службени гласник и Завод за проучавање села, 2012.
- Živojinović, Mirjana. “Settlements with Marketplace Status.” *Зборник радова Византолошког института* 24-25 (1986): 407-412.
- Živojinović, Mirjana. “The Trade of Mount Athos Monasteries.” *Зборник радова Византолошког института* 29-30 (1991): 101-116.
- Јиричек, Константин. *Историја Срба*, друга књига до 1537. године (Културна историја). Београд, Научна књига, 1952.
- Јонић Игић, Мирјана. *Мале градске приче*. Београд: Центар за науку и културу „Свети Мина“ и Центар за позоришну и филмску уметност, 2006.
- Каниц, Феликс. *Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књига II. Београд: Српска књижевна задруга и ИРО „Рад“, 1985.
- Ковачевић, Иван. “Традиција и иновација годишњих сајмова.” *Новопазарски зборник* 2 (1978): 127-132.
- Костић, Коста Н. *Историја Пирота*. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1973.
- Крстић, Дејан. “Сабор на Кадибогазу: прилог познавању граничних сабора.” *Теме* 35, број 4 (2011): 1575-1602.
- Медић, Вјера. “Саобраћај и пренос добара.” *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 283-315.
- Миљковић Катић, Бојана. “Просторно планирање привредних делатности у Кнежевини Србији.” У *Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другог светског рата)*, приредила Бојана Миљковић Катић, стр. 117-132. Београд: Историјски институт, Балканолошки институт САНУ и Географски факултет Универзитета у Београду, 2011.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига прва 1801-1883. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1981.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига друга 1883-1893. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1982а.
- Николић, Илија (сабрао и приредио). *Пирот и Срез Нишавски 1801-1918, Грађа*, књига трећа 1894-1918. Пирот: Музеј Понишавља Пирот, 1982б.
- Равковић, Nikola F. “Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова.” *Етнoлошки преглед* 10 (1972): 97-103.
- Петковић, Милица. “Панађур у Пироту.” *Пиротски зборник* 25-26 (2000): 209-217.
- “Рингишпил и глобус смрти.” У *Пиротски лексикон*, уредник-координатор Томислав Г. Панајотовић, 238. Београд: Службени гласник, 2012.
- Савић, Мила. “Пиротски вашар у 19. веку.” *Слобода* 28. 2. 2009.
- Срећковић, Саша и Сузана Антић (прир.). *Вашари у Србији*. Београд: Демократска странка – Издавачко-истраживачки центар, 2007.

Стојковић, Драгана. "Насеља и становништво општине Пирот – осврт на поједине историјске, етничке и демографске карактеристике." *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 11-108.

Цветкова, Бистра А. *Френски пџетписи за балканите XV-XVIII в.* Софија, 1975.

Цветковић, Марина. "Домаћа текстилна радиност у околини Пирота у другој половини XIX и у XX веку." *Гласник Етнографског музеја у Београду* 74, број 1 (2010): 235-281.

Чалић, Мари-Жанин. *Социјална историја Србије 1851-1941.* Београд: Слио, 2004.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1

Интервју са Драганом Стојановићем, радником обезбеђења пиротског „Комуналца“

Драгане, објасните нам како је организована служба пиротског „Комуналца“ у време трајања вашара?

Као радник обезбеђења, ја сам задужен за улаз на вашар и за службене аутомобиле. После тога, има задужени за крупне радње (рингишпили, аутодроми и остало), то је Бојан Костић, он је правник, и има задужени за мале радње, то је Ђорђевић Дејан и Мићко, они су задужени за распоред малих радњи. Онда има дежурни електричари, који брину о струји и инкасанти, који наплаћују прилазне путеве. Ујутро има четири четри чистача који чисте вашар од отпада.

Како се закупују тезге на пиротском вашару?

Двадесет и другог августа била је лицитација и после тога се тезге постављају. На самој лицитацији поједини плаћају закуп 'одма, а поједини сад када се поставе са робом. За стални посетиоци, ови што долазе десет и више године, има загарантована места. Цена по квадрату је иста за сви и купује се минимум шест квадрата површина, два пута три метра. Мекике и остало наплаћују другачије, по радњама. И за аутодроми и друге велике површине постоји посебна такса. Могу да вам кажем да је у последњих десет година мање-више све исто. Ови што израђују корпе, ови са софе за седење, дрвенарија исто, аутодроми све исто.

А какве су оно тезге које се настављају путем према граду?

За тезге на вашару одједном се плаћа за сва три дана, а ове тезге што видите са стране, то се плаћа такса сваки дан посебно. Неки се и боре да буду тамо са стране на прилазни пут, јер тамо сви пешаци мора да прођу, а овде ко уђе, уђе. Неки пут тамо испадне и скупље него овде унутар вашара, зависи која врста робе се продаје и како се одмери такса. То су све тезге са робне пијаци, која у Пироту ради сваки уторак, среда и петак поподне и субота. У ствари, то је бувљак. Сви ће они сада овде да пређу, тамо нико неће да остане да ради.

Постоји некакав редослед у постављању тезги?

Да, постоји. Текстилна роба, рецимо, не може да функционише тамо где су постављене мекике и шећерна вуна, јер од њих лети и лепи се за текстил. Сточни вашар је на једном делу, забавни парк је на крају, а овде су радње, зависи ко шта продаје. Постоји унапред направљен план за доделу места на вашару у „Комуналацу“, коме је општина доделила право да организује вашар. „Комуналац“ има хектар и двадесет ари његову земљу, а остало је у закуп узета земља од приватних лица. Има негде око четири хектара простора, све од прилазног пута, па тамо до оних топола, неких двеста метара. Рингишпили дођу можда и недељу дана раније. А кафане су се поставиле већ 24, 25. августа, одмах после лицитације. Званично, вашар траје три дана: 28, 29. и 30. августа.

Локација вашара је стална или се мењала?

Ова локација је стална последњих двадесетак година, можда и мало више. Прва локација вашара је била где је сада АТП насеље и „Макси“ дисконт. Кад је почела изградња стамбених блокова, место више није било погодно и вашариште је повучено с оне стране обилазнице. И на крају, када је прошао ауто-пут, онда је измештено овде, са ове стране обилазнице. Међутим, има наговештаја да ће и то да се промени, због тога што треба да прође овуда траса будућег Коридора 10. Кад није вашар, овде је ливада и коси се трава. А кад буде вашар, онда из дистрибуције поставе трафо и ормане за осветљење.

Највећи проблем је што се не зна стална локација вашара. Па да се одреди главна улица и споредне улице, да су то асфалтиране улице, да има разведена вода и струја. А „Комуналац“ сада не може да откупи околну земљиште које није његово од приватних лица, јер они неће да га продају. Општина треба да одради своју улогу, да се узме та земља и да се уреди, да буде лепо уређено. Зашто да у току године не буде паркинг за камионе? И на томе може да се заради. Наплаћује се паркирање камиона, преноћиште такође, да се шоферима понуди кафа и сок да попију. Али, то је на дуге стазе...

Каква је безбедност на вашару?

Има проблема можда у ноћним сатима, у кафане кад се попије. Овако нешто друго нема. Овде је све осветљено и ови на тезге буду до десет, једанаест сати, па скупљају робу. А у кафане се седи то два, до три иза поноћи, докле год има муштерије. Пошто је моје радно време од шест ујутро до десет увече, деси се да кад ујутро дођем, затекнем музику у кафани.

Буду редовно и ситне крађе, али полицајци већ и препознају џепароше из Ниша, Лесковца, Врања, којима су вашари „стално радно место“. Или се деси да сељаци оставе капару за неку робу, па се после предомисле, а продавци неће да им врате капару. Овде, поред мог шатора, два'ес чет'ри сата дежура полицијска патрола и комби за интервенције и њихов је пос'о да тада реагују. Углавном се све мирно решава.

Ко су људи који продају стоку на сточној пијаци?

То су махом људи из планинских села из овог краја, тракторима дотерују стоку, они је једини још чувају. Али има и закупци, нису све сељаци, они долазе да откупе стоку. То су наше кланице одавде и Лесковчани. То су планинске краве и телићи што се терају на испашу, не ове што по цео дан леже на јасле и једу сточну храну и концентрат.

Има ли гастарбајтера на вашару?

То зависи од тога кад им је тамо одакле долазе колективни одмор у фирми. Они који раде приватно, они долазе кад 'оће. Има, долазе из Аустрије, Немачке. Ево, у Крупац, одакле сам ја, има два брата, држи фирме у Немачку, а овде им фамилије живе. Редовно долазе. Сад је овде у Пирот Велика госпојина, а после у Крупац манастир слави 8. и 9. септембра. Они повежу дане, па буду на оба датума. Чују се они и сви други редовно са родбину, али посебно дођу на вашар да се виде.

То су наши људи. А да ли има, рецимо, Бугара који долазе на вашар?

Има, има, долазе. Поједине производе из Бугарске доносе овде, а поједине наше купују и односе тамо одакле су. Носе венци паприку одавде, код њих није тако квалитетна као овде. Купују бокс-два цигаре, код њих су цигаре много скупе од како су ушли у Европску унију. А из Бугарске доносе све што је јевтиније него што су домаће цене.

Нисам видео ниједног сељака и сељанку у народној ношњи. Нема више ни старих заната. Зашто је то тако?

Нема више то што је било пре, нема сељанке у вутарке и у опанци. Ни роба више није иста, све је сад индустријски. Бурад се прави машински. Корпари има још увек на вашар, али су из околине Крушевца, из Лесковац, Врање, Бујановац, Прешево.

Кажите ми, Драгане, да ли забавни парк држе овдашњи људи или су они са стране, из других градова?

Рингишпили су махом наши. Има из Пирота два човека, две породице, има и из других градова. Наши посећују друге градове, а кад буде код нас вашар, онда они долазе на наш вашар. Они од тога живе, сваки вашар посећују и тачно знају своја места

„Зид смрти“ је био пре некол'ко године у Пирот, па је возач пао са мотора и више нису долазили. Ове године су дошли поново. То држи једна стара пиротска породица, они су чак имали и „Глобус смрти“, као лопта, округло, улази с мотором унутра и вози се. Та породица сада држи аутодром, „балерину“, „печурку“ и „зид смрти“, они су одрасли овде на вашарима, још први мотори у Србију кад су почели да се возе, они то раде. Драган „Муна“ му је име, он је унук старог власника.

Л Е Г Е Н Д А			
	УЛАЗ		ПРОИЗВОДИ ОД ДРВЕТА И ПРУГА (корте за вањ, хлеб и шеће, ручице за четке, секире и лопате, шта, четке, кућински прибор, евиденци, офитери, металне виле за сено, троникше, скарпауће столице, плетене гарнитури, луљкаше)
	ШАТОР КОМУНАЛНЕ СЛУЖБЕ И ПОЛИЦИЈСКЕ ПАТРОЛЕ		УТОСТИТЕЉСКИ ОБЈЕКТИ
	РУБЉЕ И ПОСТЕЉИНА (лање, мајине, брусалтери, хулакови, пиптери, пиџаме, стопанши, префризаци, крпе)		СТОЧНА ПИЈАЦА
	ЗАБЕСЕ		РИНПИШИЛИ (велики и мали)
	ПЛАСТИЧНО, КЕРАМИЧНО И СТАКЛЕНО ПОСУЂЕ (чаше, чиније, посуде)		ТОЧАК ЗА ВОЖЊУ
	ОДЕЛА (мајине, шорџици, фармершице, блузе, тренџерише)		МАЊИ ЗАБАВНИ САДРЖАЈИ (воџли и аутомобилџи на пињама)
	ПЛАСТИЧНЕ ИГРАЧКЕ И БИЖУТЕРИЈА		ВЕЋИ ЗАБАВНИ САДРЖАЈИ (накривени аутомобили на постолџама)
	ОБУЉА (платице, шпелце, сандале, палуче)		ДУШЕЦИ ЗА СКАКАЊЕ ДЕЦЕ
	ХРАНА И ПИЋЕ (менџе, палачишице, кокице, хладно пиво и сокони, пидурџица, кафе)		ВЕЛИКИ ТОБОГАНИ
	МЕТАЛНО ПОСУЂЕ (шерице, чиније, лопчи)		СТРЕЉАНЕ, ФИЛИПЕРАНЕ
	СИТНЕ ТЕХНИЧКЕ РОБЕ (аглови, батеријске лампе, телефони, квестифони)		ЗИД СМРТИ
	ТОРБЕ (женске платнени и кожне торбе, рачунари)		ТВИСТЕР
	РИБОЛОВАЧКИ ПРИБОР И КУЋНИ ЉУБИМЦИ		АУТОДРОМ
	ТЕХНИЧКА РОБА (шперџици, машини за правље и за сурџе, ловишне гуме за аутомобиле)		ПЕЊУРКА
	НАМЕШТАЈ (брањети, столице, столови)		
	ДРВЕНА БУЊАД ЗА ВИНО И РАКИЈУ		
	КУЊИЊСКИ ЕЛЕМЕНТИ		
	БЕТОНСКА ГАЛАНТЕРИЈА (чешме, плоче за потполавање, дворџиши украси)		
	ПРОИЗВОДИ ОД ПРОВОЈА И ЧЕЛИКА (лањичи, куључени, шифони, наковњичи, циви, ножовичи, сепарџи, расџиши, пресе, крџе, полуге, каблови, брање, токовичи, шифони, спене, лагерџи, фелџери, обручи)		
	ПЛАТЕНА И КОЖНА ГАЛАНТЕРИЈА (уџада, ремање, каштени, ловачки, амови, појасови)		
	ВОДОИНСТАЛАТЕРСКА И РОБА ЗА КУПАЉИЦА (шопље, лавабон, славине, црџе, тушџани)		
	КАЗАНИ ЗА ПЕЧЕЊЕ РАКИЈЕ		
	ДИМАРСКА РОБА (шпорџети, печњаре, ропџиши, љукакови, коџе, корџа, лопчи, пољевњаци сајдучиши, чешме са спавињом)		
	ПРИРУЧНИ АЛАТ (шпафони, куључени, шифонџиши, класџа, бурџиџе, тестџере, гелџере, пумџе за гуме, логџишометри)		
	АПАРАТИ И МАШИНЕ (кочџиши, шпирџици за варџе, тестџере, пумџе, мотори)		
	ТЕЖЕ СА РОБОМ СА "БУЉАКА"		

Фотографије

Слика 1. Накупци откупљују стоку

Слика 2. Печењаре, роштиљи, ђунци, чесме

Слика 3. Корпе за веш, хлеб и цвеће, дрвене столице, “троношке”

Слика 4. Пешкира, прекривачи, столњаци и кухињске крпе

Слика 5. Играчке за децу

Слика 6. Расходована војничка опрема и половна одећа

Слика 7. Ражњеви с печењем и купус у земљаним лонцима

Слика 8. Певачице и певачи на „радном месту“

Слика 9. Вечерња панорама вашара

Слика 10. Горан Савић и Бранка Нађ на „зиду смрти“

Драган Тодоровић

ПИРОТСКИ ВАШАР

Резиме

Сврстани у ред годишњих обичаја, *вашари* или *панађури* одређују се као *периодична окупљања становништва у оквирима локалних или ширих граница*, обично у нерадне дане посвећене свецима из верског календара. Испочетка примарно *економску*, у међувремену су прошириле *друштвена* и *забавна* функција, до мере да забавна односи превагу у садашњици. Вашари су доносили корист свима: занатлије су продавале робу на велико, становништво је куповало јевтиније, а општине су кроз таксе убирале додатне приходе. Речју, представљали су *прва надрегионална тржишта* у српској држави.

Пирот је у деветнаестом веку био један од центара трговине на Балкану, а одржавање пиротског панађура усталило се око црквеног празника Велике Госпојине осамдесетих година деветнаестог века на вашаришту званом „Барје“. Према учесталости, временском трајању, броју сталних излагача и посетилаца чији број прелази неколико хиљада, чувена народна светковина у Пироту и данас спада у највеће манифестације тог типа у Србији. Уз осврт на богату историјску и публицистичку грађу о пиротском панађуру, у раду се детаљно описује атмосфера са ливада поред обилазнице око Пирота из 2012. године, изводе закључци о функцијама пиротске вашарске смотре у данашњици и разматрају перспективе вашарског трговања у будућности.

Кључне речи: југоисточна Србија, Пирот, вашар, економска, друштвена и забавна функција вашара, бувљак под отвореним небом, прекогранична трговинска и културна сарадња.

PIROT FAIR

Summary

Classified into the category of annual events, *fairs* are defined as *periodical gatherings of population within local or wider borders*, usually on non-working days dedicated to saints from the religious calendar. At first primarily *economic* function has meanwhile been expanded by *social* and *entertaining* functions, up to the point of the entertaining function being the most dominant today. Fairs brought benefit to all: craftspeople sold their products well, population bought it more cheaply, and municipalities collected extra profit from taxes. Namely, they represented the *first superregional markets* in the Serbian state.

In the 19th century, Pirot was one of the trading centers in the Balkans, and the Pirot fair was normally held around the church holiday of the Assumption of Mary since the 1880s at the fairground called “Barje”. According to the attendance, duration, and the number of permanent vendors and visitors which amounts to several thousand, this famous festivity in Pirot is still one of the largest manifestations of its kind in Serbia. With an overview of rich historical and publication material on the Pirot fair, the paper describes in detail the atmosphere from the meadows surrounding Pirot in 2012, draws conclusion on the function of the Pirot fair today, and discusses the prospects of trade in fairs in the future.

Key Words: southeastern Serbia, Pirot, fair, economic, social, and entertaining function of fairs, flea market under the open sky, cross-border trading and cultural cooperation.